

**İşlevsel Edimbilim Yöntemiyle Dilsel Araçların İncelenmesi:
bu, şu, o ve Dilin Gösterme Alanı¹**

Çiğdem Sağın-Şimşek
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Ezel Babur
Hamburg Üniversitesi

Jochen Rehbein
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

This study aims to investigate the deixes *bu, şu, o* in Turkish within the framework of Functional Pragmatics developed by Echlich and Rehbein since 1970s. The theory of Functional Pragmatics is based on the premise that language as an exchange of mental processes between speaker and hearer. Languages analysis within this theory includes the description of phonetic and syntactic apparatuses used in the discourse and the analysis of the mental processes of the speaker and the hearer considering the linguistic elements used to mediate their exchange. This study will analyze the different pragmatic functions *bu, şu, o* in the deictic field, which is one of the five fields where linguistic elements are analyzed, claiming that deictic procedures in Turkish should be analyzed in a threefold system according to their functions within the domains of the speaker, the hearer, and the other party.

Key words: *Functional Pragmatics, linguistic elements, linguistic procedures, verbal communication, discourse analysis, deixes in Turkish*

Bu çalışma Türkçe'deki *bu, şu ve o* adıklarını, dilsel araçların doğal konuşma ortamındaki işlevlerinden yola çıkılarak çözümlenebileceği temeline dayanan 70li yıllardan beri Ehlich ve Rehbein tarafından geliştirilmiş olan İşlevsel Edimbilim yöntemiyle incelemektedir. Dilin İşlevsel Edimbilim yöntemiyle çözümlenmesi önce söylem ortamında kullanılan dilsel araçların sesbilgisel ve sözdizimsel niteliklerinin tanımlanmasıyla başlamakta ve bu tanımlama daha sonra biçim-işlev ilişkisinin söylem ortamında konuşmacı ve dinleyicinin zihinsel eylemleri de analiz edilerek tamamlanmaktadır. Her dilsel birimin, dilin beş temel alanından simge alanı, gösterme alanı, yönlendirme alanı, operasyon alanı ve tasvir alanı birimine tekabül ettiği bu teoride *bu, şu ve o* barındırdıkları niteliklerle zamirleri içine alan 'gösterme alanı'nda özel bir yere sahiptirler. Bu çalışmada Türkçe'de gösterme adlarının konuşmacı ve dinleyiciye göre üç farklı boyut üzerinden işlev gördüğü tartışılacak ve Türkçe'de adlarının gösterme alanındaki yerleri incelenerek belirlenecektir. Aynı zamanda

bu ve şunun edimsel işlevlerinin aynı olmadığı ve gösterme alanı içinde kendilerine özgü dilsel amaçları yerine getirdikleri ortaya konulacaktır.

Anahtar sözcükler: *İşlevsel Edimbilim, dilsel araçlar, dilsel yordamlar, sözlü iletişim, söylem çözümlemesi, Türkçe’de adıllar*

1. Giriş

Türkçe dilbilgilerinde *bu* ve *şu* sözcükleri genellikle yakınlık-uzaklık göstermeleri açısından incelenmiştir. Bunun yakın için kullanıldığı, *şunun* ise göreceli olarak daha uzak nesnelere için kullanıldığı söylenmektedir (Banguoğlu, 1986). Bazı kaynaklarda ise (Underhill, 1976) *bu* ve *şu* arasında sadece vurgusal fark olduğu ve *şunun* aslında bunun değişik bir biçimi olduğu belirtilmektedir. Ancak yakın zamanda yapılan birçok çalışma bu gösterme adıllarının² farklı işlevleri olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin, Ozil ve şenöz (1996) metinsel verilerden yararlanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında *bu* ve *şu* sözcüklerini *yineleme işlemi* ile ilişkilendirmişlerdir. Bu sözcüklerin ortak işlevinin tümceler arası bağlantı kuruyor olmaları ve *bunun* artgönderim yaparken *şunun* öngönderim yapıyor olması belirtilmiştir. Yine bazı çalışmalarda konuşucu-dinleyici ortamında kullanılan *bu* ve *şunun* farklı nesne veya kişilere işaret ettiği belirtilmiştir. Örneğin Özyürek (1998), Hayasi (2004), Küntay ve Özyürek (2006) *bunun* dinleyicinin farkında olduğu nesneyi işaret ettiğini *şunun* ise dinleyicinin henüz fark etmediği ancak konuşmacı tarafından işaret edilen nesneyi gösterdiğini belirtmiştir. Yine konuşmacı odaklı bir yaklaşımla Demircan (2007) “konuşana yakınlık” ayrımıyla gösterme adıllarının üçe bölündüğünü ve bu adılların öncül ya da ardıl bir birimi, içinde geçtiği birime “verili bilgi” olarak bağladığını söylemektedir.

Bu çalışma Türkçe’deki *bu*, *şu* ve *o* adıllarını, 1970’li yıllardan beri özellikle Konrad Ehlich ve Jochen Rehbein (Ehlich, 1979; 1982; 1986, 1993; Redder, 2000; Rehbein, 2001, 2006) tarafından geliştirilmiş ve dilsel araçların doğal konuşma ortamındaki işlevlerinden yola çıkılarak çözümlenebileceği temeline dayanan İşlevsel Edimbilim yöntemiyle incelemektedir. Çalışmada *bu*, *şu* ve *o* gösterme adıllarının sadece yakınlık ve uzaklık bakımından söylem ortamının iki farklı boyutuna işaret etmediği, Türkçe’de bu ortamın konuşan ve dinleyene göre üç farklı boyut üzerinden işlev gördüğü tartışılacak ve Türkçe’de adılların *gösterme alanı*ndaki yerleri incelenecektir (Rehbein, 1992). Aynı zamanda *bu* ve *şunun* edimsel işlevlerinin aynı olmadığı ve kendilerine özgü dilsel amaçları yerine getirdikleri ortaya konulacaktır. Çalışmada örneklendirme için Jochen Rehbein’in SKOBI-ENDFAS (Rehbein, 2007) veri tabanından alınan ve ebeveynlerin çocuklarla kendi yaptıkları ses kayıtlarından alıntılanan söylem kesitleri kullanılacaktır.³

2. Kuramsal Çerçeve: İşlevsel Edimbilim

İşlevsel Edimbilim kuramının temelinde konuşucu-dinleyici iletişimi yer almaktadır.

Dinleyicinin belirleyiciliği ile ilgili en eski kaynaklardan biri Hermann Paul'un dil teorisi ile ilgili açıklamalarında görülmüştür. Hermann Paul, 1880 yılında, dil teorisini konuşucu ve dinleyici arasında gelişen zihinsel bir işleme bağlı olarak açıklayan ilk dilbilimcilerden biridir. Paul'e göre "bütün dilbilimsel faaliyetler tümce oluşumuna bağlı olarak gelişir. Ancak tümcenin ne olduğu ya da nasıl algılanması gerektiği ile ilgili bir anlaşma henüz yoktur". İşlevsel Edimbilim kuramına göre tümce daha geniş kapsamıyla *sözcenin* oluşumu hem konuşucunun hem de dinleyicinin zihninden geçen imgelemlere bağlı olarak gelişir. Öncelikle, konuşucu zihninde bir imgelem oluşturur ve bunu sözce olarak ifade eder. Sözcenin ifade edilmeye başlandığı andan itibaren dinleyicinin zihninde bu imgelemleri algılama ve anlama süreci başlar ve birey bu imgelemleri kendisinin sahip olduğu bilgiler ile bütünleştirerek yeni bir tümce ile konuşucuya karşılık verir.

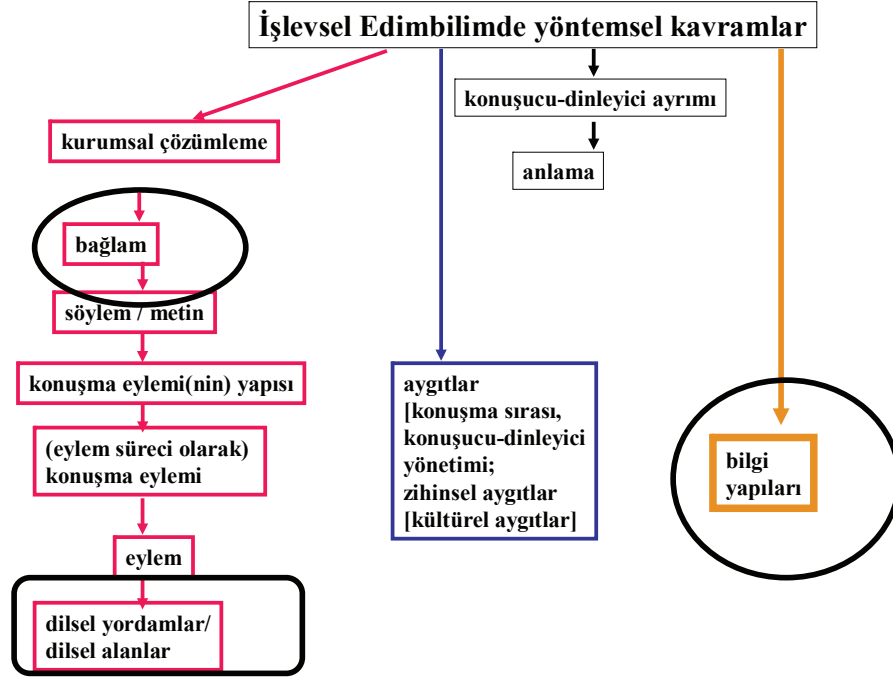
2.1 İşlevsel Edimbilimde Yer Alan Yöntemsel Kavramlar

Edimbilim dil kuramı sıklıkla dildışı bileşenlerin bir sözcede yer alan dilsel varlıklara ilave olarak kullanımı ve "bağlam", ve/veya "durumsal bağlam" gibi kavramlarla ilişkilendirilmesi olarak kabul edilir. İşlevsel Edimbilim ise tümceyi değil sözceyi temel almaktadır,⁴ çünkü bazı dilsel araçlar tümce özelliklerini taşımadan edimsel bir anlam taşıyabilir ve söylemi organize edebilir. Buna en güzel örnek 'hm', 'hı', 'ha' gibi ünlem ya da ünlemsel yapılarıdır (Ehlich, 1986; Babur, 2004). *Kuramsal anlambilim* örneğinde "bağlamlar" gönderim(ler)in dildışı nitelermeleridir (Wunderlich, 1971). Bağlam, *üretimsel kuramda* tanımlananın tersine bir veya birden fazla sözcenin ortaya çıkışı sırasında söylem ortamını etkileyen bütün nesnel ve öznel koşulları içeren bir kavram olarak düşünülmektedir.

Edimbilimsel yaklaşımlarda bir söylemde yer alan öğeler konuşmanın başından itibaren ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Konuşma durumu ile ilgili tanımlara baktığımız zaman konuşma durumunun "kişi adları", "tümce tipi" gibi dilbilgisel öğelerle bu öğelerin dillendirilmesi sırasındaki diğer etkenlerin yeni değerler yüklediği bir eylem durumu olarak tanımlandığını görmekteyiz.

Edimbilimsel bakış açısı ile ilk defa Wegener (1885) tümceyi tanımında 'durum'u, 'açıklama/izahat' terimi altında vermiş ve özne kavramının dinleyicinin zihinsel tahminlerine bağlı olarak kurulduğunu belirtmiştir. Bühler'in 1934 yılında ortaya attığı ve Rehbein tarafından geliştirilen konuşma durumu kavramında da "*durum*" önemli bir rol üstlenmektedir (bkz. Rehbein, 1999). Edimsel durumlar ki bunlar konuşmanın bağlamlarıdır, eylemler eyleyenlerin gereksinimlerine ve amaçlarına göre uyarlanır ve örüntü gibi iletişimsel 'derin yapıların' değiştirilmesini sağlar. İşlevsel Edimbilim kuramı *derin örüntü* kavramını *üretici dilbilgisi* kuramının tersine belli şemaları içeren ancak içinde en az bir dinleyici ve bir konuşucunun yer aldığı dilin toplum tarafından geliştirilen bir yapısı olarak tanımlamaktadır. Sözgelimi soru ve yanıt eylemsel bir bütünlük içeren ve bütün dillerde var olan bir *şemayı* temsil etmektedir. Bu bakımdan *bağlam*, yapılara sistematik olarak bağlı, diğer yapıların olası çıkış noktası da olup

Şekil 1. İşlevsel Edimbilimde yöntemsel kavramlar

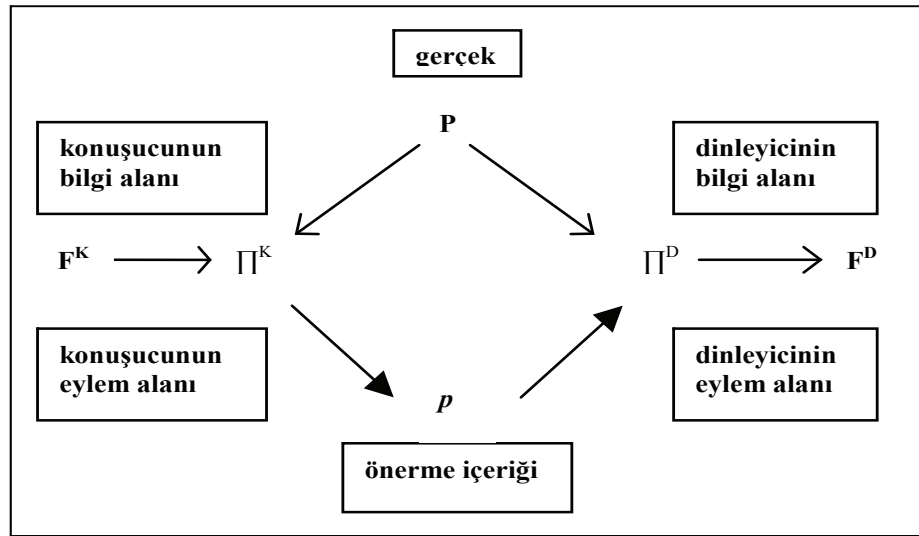
ve diğer yandan toplumsal gerçeklerin değişmesi sonucunda eylem süreci tarafından oluşturulur. Yapılar arasındaki geçişler bağlamdaki değişiklikler aracılığıyla yeniden üretilir ve genellikle konuşma sırasında ortaya çıkan örgütsel öğeler tarafından gerçekleştirilir. *Bağlam* her iki durumda da yapılaşmış eylem biçimleridir. Burada önemli olan konuşma eyleminin başlangıç noktasının *edimsöz* aracılığıyla kurulmasıdır. Bağlam; söylem çeşidi, metin, etkileşimsel bağ, kurumsal eylem v.b. gibi kavramlar Şekil 1’de özetlenerek gösterilmiştir.

İşlevsel Edimbilim kuramına göre zihinsel süreçlerin bütünü bilgi yapısı ve bilgi sistemi *bilgiyi* oluşturur. Bilgi aynı zamanda toplumsal yapıların belirleyicidir. Bu anlamda bilgi tek türden ve tek biçimli değil, aksine öznel ve katılımcıya bağlı olarak gelişir (Ehlich, 1986; Rehbein, 1999). İşlevsel Edimbilimde gerçek, bilgi ve dil arasındaki bağlantı Şekil 2’de de ifade edildiği gibi şöyle açıklanabilir. Bilgi ([I]) konuşucu (K) ve dinleyici (D) arasında konuşucunun bilgi alanı ([I]^K) ve dinleyicinin bilgi alanına ([I]^D) göre farklı olarak dağılır. Bilgi alanı deneyim, algılama, bellek gibi aygıtlar vasıtasıyla oluşan gerçeğin (P) yapısını gösterir. Sözel iletişimde konuşma eylemi (F^K) aracılığıyla K bilgi öğelerini (element) (π -öge(ler)) sözcüklerle ifade ederek kendi sözce eyleminin önerme içeriği olarak D’ye iletir. Öte yandan bu iletilen bilgi D tarafından anlaşılır veya anlaşılmaz ve kendi bilgi alanına yeniden yapılandırılarak dahil edilir veya edilmeyebilir. Daha sonra D yeni bilgi öğelerini gerçek ile birlikte

yeniden sıraya sokabilir veya şekillendirebilir.⁵

Yenilenen bilgisini takiben yeni eylemler başlatabilir. Bilginin anlaşılmadığı zamanlar da olabilir ve bu gibi durumlarda ya konuşma tıkanır ya da bilgisel boşluğu doldurmak amacıyla sorulan sorularla söylem ilerlemez ve anlaşılmayan sözcenin gerisindeki bir aşamaya atılır.

Şekil 2. İşlevsel Edimbilimde gerçek, bilgi ve dil arasındaki bağlantı

İşlevsel Edimbilimde gerek baş sallamak, el sallamak gibi sözsiz olmayan ancak iletişimsel anlamı olan eylemler; gerekse *sözce* adı verilen ve her türlü ifade ve dilsel aracı içeren eylemler; söylem ortamında konuşmacı ve dinleyicinin söylemi ayakta tutması ve kontrol etmesini sağlar. Ancak bir sözcenin ifade edilmesi her dilin kendine özgü araçlarıyla gerçekleştirilen *dilsel yordamlar* sayesinde yapılır. “Dilsel yordam” kavramı İngilizce “linguistic procedure” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmakta olup belli bir zihinsel işlemi harekete geçirmek suretiyle belli amaçlara hizmet eden dilin en küçük birimleridir.⁶ Bu birimler tek tek dilsel unsurları niteleyebilecekleri gibi bir araya gelip bir sözcüğü de oluşturabilirler (Ehlich, 1982 ve 1993). Bunlar aynı zamanda beş ayrı dilsel alanda incelenmekte olup sözcük türlerinden farklı bir yere konulmalıdırlar. Dilsel yordamların ve alanların bu sınıflandırılması sayesinde konuşma sırasında kullanılan her türlü simge ya da öge dilin bir parçası haline gelir ve çözümlemenin dışına atılmaz. Bunun en iyi örneği ünlemlerdir.

İşlevsel Edimbilimde dilsel alanlar beş dilsel alanda sınıflandırılmaktadır:⁷

1. Simge alanı: Simgesel yordamlar soyut ya da somut kavramları adlandırarak dinleyicinin zihninde sözce ya da sözce parçasıyla bağlantılı bir içerik oluşturur. Genel

olarak adlar, eylemler ve sıfatlar bu alanın içine dahil edilir. rnek: kaç-, sev-, sevgi, st, mavi, büyük, Ankara.

2. Operasyon alanı: Bu alana giren sözce parçaları ya da biçimler dolaysız olarak sözcenin dinleyici tarafından işlenmesiyle oluşur. Örneğin, belirlilik-belirsizlik olgusu, sözdizimi (ğelerin eylem-ardı kullanılması), ve iyelik ekleriyle kurulan bağlantılar bu alana girer. rnek: anne+si.

3. Tasvir alanı: Konuşucunun herhangi bir nesne/içerik üzerine değerlendirmesinin dinleyiciye iletilmesiyle oluşur (szg. Redder 1994). Özellikle abartılı tonlamalar ya da Türkçe’deki ikilemeler, yansımalar ve tonlamanın ruhsal haletini iletmek için kullanılması tasvir yordamını harekete geçirir. rnek: kıp+kırmızı, sarı sarı elmalar, dolap-molap.

4. Yönlendirme alanı: Bu alanda dinleyicinin eylemsel etkinliğine direk bir müdahale söz konusudur. Emir kipleri, yönergeler ve hitaplar simgesel yordamla birleşerek dinleyicinin etkinliğini konuşucunun istediği yörüngeye getirmeyi amaçlarken (Hoffman 1999), (asıl) nlemler sadece yönlendirme yordamıyla dinleyiciyi yönlendirmekle yükümlüdür. rnek: “Ahmet!”, “Gel!”, “Vah vah!”.

5. Gösterme alanı: Gösterme alanındaki *bura, ora, şimdi, sonra, ben, sen* gibi gösterme yordamları D’nin dikkatini dört farklı zihinsel odaklama aralığı içinde dildışı nesnelere çeker.⁸ Tablo 1’de gösterme yordamının işlev gördüğü odak aralıkları gösterilmiştir.

Bu noktada gösterme yordamlarını artgnderim yordamlarından ayırmak gerekir. Artgnderimler dinleyicinin dikkatini dilsel birimlerle çekmek için kullanılan araçlar değildir ve metin içinde sürekli liği sağlamak gibi başka işlevler için kullanılır. Bu nedenle de gösterme alanı içinde değil operasyon alanı içinde zmlenmelidir (Gösterme adlarının metin içindeki özümlenmesi için Bkz. Ehlich, 1982 ve Redder 2000).⁹

Tablo 1: Gösterme yordamının odak aralıkları

Açıklama	Odaklanan aralıklar
Yüz yüze konuşma durumu	<i>algılama aralığı</i>
Söylemde asıl olan ve anımsanan konuşma	<i>söylem aralığı</i>
Eyleyenlerce odak alanı olarak tasarlanan metin	<i>metin aralığı</i>
Dinleyici/konuşucu, yazar/okuyucu için ortak olan imgelem	<i>imgelem aralığı</i>
Sözlü deyimcede yer alan göstermeler	<i>nesne olmadan gösterme</i>

3. İşlevsel Edimbilim Yöntemiyle *bu, şu ve onun* zmlenmesi

rnek 1:

İlk örneğimizde anne baba ve ocuk (Elçin), kapının nndedirler. Anne ve baba Elçin’e resimli kitap ve dergiler göstererek onunla gördükleri nesnelere hakkında konuşmaktadırlar. Daha önce babanın kiminle oynayacağı sorusuna “senle benlen oynıycaz” şeklinde yanıt veren Elçin’e babası, başka kimlerle oynayacaklarını sorarak bu konuda sorgu yoluyla daha fazla bilgi ister. Babanın sorusu bittiğinde, Anne, simge

ve yönlendirme yordamları içeren “Elçin!” hitabıyla Elçin’in babasıyla konuşmasına müdahale etmektedir. Burada “Elçin” hitabı, babasıyla konuşmakta olan Elçin’in o andaki eylemsel gidişatına bir müdahale anlamına geldiğinden Elçin’i bu gidişatta değişim yapmaya zorlar. Anne “Şu dergiye bakalım mı?” diyerek Elçin’in kendisiyle aynı eylemsel ortamda bulunduğundan yola çıkmaktadır. “Şu dergiye bakalım mı?” sorusunun yordamsal analizi şöyledir:

Dinleyicinin zihninde simgesel bir işlem yürürlüğe sokan “bak” eylemi, konuşmacı ve dinleyici başta olmak üzere birçok kişinin bu eylemi birlikte gerçekleştirmeleri dileğini ifade eden 1. Çoğul kişi yönergesiyle ulamlanmıştır. Gerek dinleyicinin bu eyleme katılımını gerektiren bu dilek kipi, gerekse bu yüklem sonuna eklenen soru eki konuşucunun bu konuda dinleyicinin tepki vermesini amaçladığını göstermektedir. “Bak-” eyleminin nesnesi bir dergi olup dergi “şu” ile nitelenmiştir. “Şu”, annenin hitapla yeni girdiği ve Elçin’le paylaştığı konuşma ortamına yeni sokulan bir nesnedir. Söylemin devamında Elçin’in yükselen tonlamayla ifade ettiği “Hı”, çocuğun az önce ona yöneltilen sözceyi anlamadığı ya da yeni bir yönerge istediğini belirtmektedir. Bu ünlemin ardından artık karşılıklı iletişimde bulunduğundan emin olduğu için ve de çocuk, derginin varlığına ve bilgisine sahip olduğundan, annenin sorusu bu sefer yeniden kurgulanmıştır. Ancak bu yeni soruda gerek söz dizimi gerekse niteleyen öge değiştirilmiştir. Gerek “bu dergiye” ögesinin yüklem sonrası konuşlandırılması gerekse derginin şimdi “bu” ile nitelenmesi, “bu” göstermesinin şimdi algılama aralığında var olan bir nesneyi odakladığını ortaya koymaktadır.

Örnek 1

Elc Elçin, 5;3 yaşında Baba Elçin'in babası
 Anne Elçin'in annesi Coc Başka bir çocuk
 Selbtk_Elcm_0044_1_ENF_011094

[16]	Elc [v]	benlen oyni:ycaz.	Emrah.
	Elc [aç]	oynayacağız	
	Baba [v]	Başka?	
[17]	Baba [v]	Baş ka çocuklar da mı var?	
	Anne [v]	Hı	Elçin! Şu
[18]	Elc [v]		Hı
	Anne [v]	dergiye bakalım mı?	Bakalım mı
[19]	Elc [v]	Iı Onlar • gitti. • • İşte	
	Anne [v]	bu dergiye?	
[20]	Elc [v]	onu bitircez.	
	Elc [aç]	bitireceğiz	
	Anne [v]	Oraya bir bakalım, burda	
	Coc 2 [v]	Elçin!	
[21]	Baba [v]		Hadi şurda bakalım!
	Anne [v]	bak!	
	Coc 2 [v]	Elçin, bak!	
[22]	Elc [v]	Gel açalım! Emrah, Çağda sizle	
	Baba [v]	Aç annesi!	
[23]	Elc [v]	bakalım!	

Örnek 2:

İkinci örneğimizde anne ve kızı yaz tatili için gittikleri ev hakkında sohbet etmektedirler. Güznur oraya tekrar gitme isteğini belirtir ve “git-” simgesel ifadesine eklediği 1. Çoğul şahıs dilek kipiyle “git-” eyleminin gerçekleştirilmesine anneyi de katar. Bilindiği gibi yüklem ardından söylenen “oraya” hem odaklama hem de “ora”nın konuşucunun ve dinleyicinin imgelem aralığında hala aktif olan bir bilgiyi nitelendirir ki bu da geçen yaz gittikleri yazlık evdir. Asıl dikkat çekmek istediğimiz nokta ise “O şeyleri orda unutmuştum“ sözcüğüyle gelen göstermelerdir. Bu tümceye dilbilgisel olarak bakacak olursak:

“Heralde o şeyleri orda unutmuştum“ sözcüğüyle Güznur “unut-” simgesel ifadesine ulamlayarak bu eylemin konuşma zamanından önce gerçekleştirdiğini ifade etmekte ve “herhalde” ile bu bilgiden aslında emin olmadığını ifade etmektedir. Burada “her” ve “hal-de” sözcük bölümleri aslında simgesel olarak ‘her durumda’ gibi bir anlam taşımaya rağmen işlevsel olarak tam tersini anlatmaktadır; bu yanı sıra da birincil simgesel yordam nitelik değiştirmiştir. Bu ifadeyle Güznur kendi içinde bulunduğu zihinsel/duygusal bir durumu, szg. güvensizliğini, anlattığından “her halde” simgesel ve yönlendirme yordamlarını içeren bir yapıya sahiptir. “o şeyler” ve “orda” sözcükleri ise dinleyicinin gerek “o” yla belirlenen nesneyi hala aklında tuttuğu, gerekse “orda”nın ne olduğunu bildiğini varsayan bir sözcüktür. “Orda” az önce bahsedilen yazlık yer olarak bu örnekte görüldüğü halde “o şeyler”in ne olduğu konusunda daha önceki söylemde hiç bir bilgi yoktur. Nitekim bu belirsizlik sözcenin anne tarafından anlaşılmasını zorlaştırır ve bilgisel bir boşluğun oluşmasına neden olur ki annenin “neleri” sorusu bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve bilginin dinleyici tarafından cevap olarak verilmesini gerektirmektedir. Bu bilgi Güznur tarafından “oyuncaklarımı” sözcüğüyle verilmekte, annenin bilgisel boşluğunu doldurması sağlanmakta ve “unut-” eyleminden etkilenen nesnenin simgesel ifade ile “oyuncaklar” olduğu “-I” durum eki uygulanarak gösterilmektedir. Annenin buna tepki olarak dillendirdiği sözcük aynı şekilde birden fazla “o” göstergesini içermektedir. Aynı şekilde bu kez “onlar” bir önceki sözcüğe belirtilen oyuncakları ifade ederken “onların oyuncakları” öbeğindeki gösterge ne konuşma aralığında ne de algı aralığında adlandırılmamış bir içeriği ifade etmektedir. Bu sefer zihinsel anlamda bu sözcenin işlevini kavrayamayan Güznur’dur ve aynı annenin izlediği yolu izleyerek annesinden bu bilgisel boşluğu doldurmasını sorular yoluyla talep etmektedir. Annenin sözcüğünde yer alan iyelik ekini de temel alarak “onlar” sözcüğünün dillendirdiği içeriğin açıklanmasını ister ve eylem gidişatında anneyi geri atar. Anne de “amcanın çocuğunun oyuncaklarıydı” tümcesiyle bu bilgisel boşluğu doldurarak daha önceden vermiş olması gereken içerik ya da nesneyi belirtir.

Örnek 2

Güz Kız çocuğu, 4;6 yaşında Anne Güznur'un annesi

[53]	Güz [v]	unuttum. Evet, sevdim. ((1s))
[54]	Güz [v]	Anne yine gidelim oraya.
[55]	Güz [v]	• Heralde • • o şeyleri
	Güz [nv]	yani: herhalde
	Anne [v]	((anlaşılmıyor))
[56]	Güz [v]	orda unutmuşdum.
	Anne [v]	((1s)) Neleri?
[57]	Güz [v]	((1s)) Oyuncaklarımı.
	Anne [v]	• Onlar onların
[58]	Güz [v]	• Ha/ •
	Anne [v]	oyuncaklarıydı. Bizim değildi.
[59]	Güz [v]	Nelerin? Ferdaların? Kimlerin?
	Anne [v]	• O a/
[60]	Anne [v]	• amcanın çocuğunun oyuncaklarıydı.
[61]	Güz [v]	Hangi?
	Anne [v]	((2s)) Arkin amcanın.

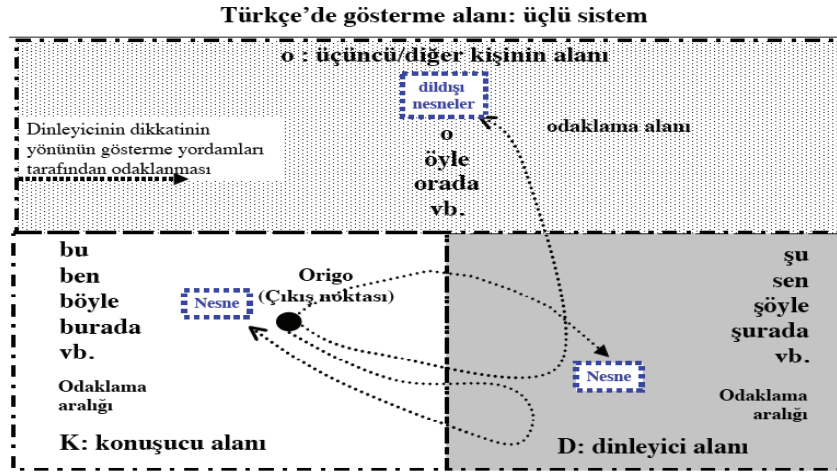
Selbm_Güzm_0309_2_ENF_111093

4. Sonuç

Her iki örnek de konuyu inceleyen kaynakların yaklaşımına benzer bir sonuç vermektedir. Ancak buradaki örnekler "o"nun gönderim yaptığı içeriğin bilinmediği ortamlarda bu boşluğun nasıl giderildiğini de ortaya koymaktadır. Her koşulda sözcüyü anlayabilmek için gönderim yapılan nesne/kişi ya da içerik soru yoluyla talep edilmektedir.

İşlevsel Edimibilim bakış açısı ile incelendiğinde Şekil 3'te de görüldüğü üzere, bu çalışmada *bu* ve *şu* gösterme adıllarının işlev gördüğü aralıklarla *o* gösterme adılının işlev gördüğü aralık arasında bir fark olduğu düşünölmekte ve Türkçe'de gösterme alanının üç boyutlu olduğu savunulmaktadır (Rehbein, 2006) .

Şekil 3: Türkçe’de gösterme alanı: üçlü sistem

Türkçe’de kendine özgü bir sistem oluşturan gösterme adları söylemin belli bir anındaki bir çıkış noktasından (origo) hareket ederler. Çıkış noktası her zaman konuşucunun aralığında konuşulmuş olup bu adlar ifade ettikleri nesne/içerikleri söylem aralığında hareket ettirmekle görevlidirler. Buna göre; *bu* söylem aralığında etkin olan bir nesne veya içeriği odaklarken *şu* sadece konuşucunun aralığında bulunan bir nesne/içeriği dinleyicinin imgelem aralığına getirir. Bu anlamıyla gerek *bu* gerekse *şu* gösterme adlı söylem aralığında mercek işlevi görür. Diğer bir deyişle farklı boyutlarda odaklamayı sağlar. *O* gösterme adlı bu üç boyutlu sistemde incelendiğinde ise *o*, dinleyicinin dikkatini söz konusu nesne/içeriğe daha önceden odaklanmış olduğunu kabul ederek söylemin herhangi bir anında söz konusu nesne/içeriği konuşmacının ve dinleyicinin ortak imgelem alanına geri getirmekle yükümlüdür. Bu adlar işlevlerini gösterme yordamı aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Türkçe’deki bu sistem diğer dillerden farklı olarak *bu*, *şu* ve *onun* temsil ettiği *böyle*, *bura*, *şöyle*, *şura*, *öyle*, *ora* gösterme araçları ile tamamlanmaktadır.¹⁰

Sonuç olarak bu çözümlemenin yapıldığı kuram olan İşlevsel Edimbilime bağlı olarak şunlar söylenebilir. Dilin çözümlenmesi ancak doğal konuşma ortamından yola çıkılarak yapılabilir. Söylem çok boyutlu bir bütünlük oluşturur (K-D, ortam, bağlam vs.). Ad, adil, eylem gibi sözcük türü sınıflandırmaları sözce içinde tek tek sözcüklerin bütün işlevlerini tanımlamaya yeterli değildir.¹¹ Her sözcenin yürürlüğe soktuğu ve dinleyicinin (D) dilsel eyleminde yanıtını bulan ve amacına ulaşan ya da ulaşmayan bir yordamı vardır. Sözceler tek bir yordam içerebileceği gibi birden fazla ve karmaşık dizgeleri olan yordamlar birliği de olabilirler.

Notlar

¹ Yazımıza değerli yorumlarıyla katkıda bulunan anonim hakemlere teşekkür ediyoruz. Yazıda yer alan bütün hataların ve yanlış anlamaların sorumluluğu bize aittir.

² *Bu, şu ve o* adılarını diğer adılardan ayıran özelliğin bunların gösterimsel (deictical) nitelikleri olduğunu düşünmekte ve Kocaman ve Osam'ın (2000) terimsel önerilerini dikkate alarak 'gösterme adılı' terimini baz almaktayız. Çalışmanın kapsamını da dikkate alarak ilerleyen satırlarda bu adıları 'gösterme' terimiyle ifade etmekteyiz.

³ SKOBI-ENDFAS veri tabanındaki dil verileri müzik notalarının ifade edildiği satırlara benzer bir biçimle söylemi gerçekteştiği nicel ve nitel bileşenleriyle ayrıntılı bir şekilde ifade etme yetisine sahip bir bilgisayar programı olan EXMARaLDA (program ücretsiz olarak <http://www.exmaralda.org> adresinden indirilebilir) ile ve HIAT kuralları (Rehbein vd. 2004) ile yazıya çevrilmektedir.

⁴ Ayrıca tümce ve sözcük yapısını işlevsel açıdan çözümleyen birçok çalışma yapılmıştır. (bkz. Redder, 1990; Hoffmann, 1996; Ehlich, 1999; Rehbein 1995, 2007 vd.)

⁵ İlgili literatürde edimbilimsel incelemede dilsel araçların üretimi sırasındaki psikolojik gerçelik konusuna da değinilmektedir. Örneğin de sözcelerin üretimi ve dinleyici tarafından algısı sırasındaki psişik niyetleri Wilson ve Sperber (1993) iletişim ortamında incelemiştir. İşlevsel Edimbilimde ise sözceden önceki psişik niyetler bir çözümleme konusu değildir.

⁶ Yordam kavramı burada İşlevsel Edimbilim kuramında çözümleme yöntemine ait bir büyüklük olarak değerlendirmeli diğer kuramlardaki anlamlarıyla karşılaştırılmamalıdır.

⁷ Türkçe'deki dilsel alanlarla Almanca'da dilsel alanlar genel hatlarıyla Rehbein (2001)'de karşılaştırılmaktadır.

⁸ Gösterme Alanı ilk olarak Karl Bühler tarafından keşfedilmiş olup kuramsal ve verisel olarak İşlevsel Edimbilim açısından bu alanı işleyen temel çalışma Ehlich'in Eski İbranice'deki gösterme adılarını inceleyen çalışmasıdır. Gene Almanca'daki gösterme adıları konusundaki bir çalışma da Ehlich tarafından 1986'da yapılmıştır.

⁹ Çalışmanın kapsamı sadece söyleme odaklanmış ve metin çözümlemesinde gösterme adılarının işlevleri incelenmemiştir.

¹⁰ Gösterme alanının üçlülük özelliği çoğu Türk dillerinde görülen bir niteliktir. Altay dillerine yakın olan Japonca ve Kore dilleri çok belirgin bir şekilde gösterme alanında üçlü bir yapı göstermektedir. Ayrıca Latince ve onun uzantıları olan Roman dilleri İspanyolca, İtalyanca ve Portekizce de gösterme alanında bu üç boyutluluk niteliğini göstermektedirler. Bunun ötesinde Haase (2001) Bask dili ve Filipinler'de konuşulan Tagalog dili ile Kuzey Amerika'daki bazı yerli dillerinde de bu üçlü sistemin şekillendiğini ifade etmektedir. Ancak Cermen dillerinden İngilizce ile Roman dili olmasına rağmen Fransızca'nın iki boyutlu bir gösterme alanına sahip olduğu belirtilmektedir. Ne yazık ki, Haase bu üçlü sistemi ayırıcı özellik olarak 'yakın', 'uzak' ve 'ne uzak ne yakın' nitelemelerini kullanmış ve yapısal ayırt edici olarak – konuşmacı ve dinleyicinin farkında olduğu – origoyu ve gösterme alanına ait dilsel araçlarla söylemde etkinleştirilen alanları temel alan bir inceleme yapmamıştır.

¹¹ Kaplan (1989) göstermelerin mantıksal anlam kuramını açıklarken Pierce'in de düşünceleri doğrultusunda çoğunlukla bağlama bağlı olarak gösterme ya da belirtme işaretlerinin gönderim yapılan "nesneye" gönderme yaptığını ve bu ilişkinin 'gönderim' ya da 'gönderge' olarak adlandırıldığını söylemiştir. Bu kurama göre göstermelerin işleyişi iki temel bileşenden olmaktadır. İşlevsel Edimbilim kuramına göre ise bu ilişki dört bileşenli karmaşık bir yapı oluşturmaktadır. Gösterme ifadeleri ile belli bir aralık içinde çıkış noktasından hareketle dinleyicinin dikkat yönünü değiştirir ve işaret edilmek istenilen nesneye çeker.

Kaynakça

- Babur, E. (2004). Zu Interjektionen im Türkischen. [Türkçede Ünlemler Üzerine]. Yüksek Lisans Tezi, Hamburg: Hamburg Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (1986) *Türkçenin Grameri*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bühler, K. (1934) *Sprachtheorie*. Die Darstellungsfunktion der Sprache. (2. Baskı, 1965). Stuttgart: Gustav Fischer.
- Ehlich, K. (1979) *Verwendungen der Deixis beim sprachlichen Handeln. Linguistisch-philologische Untersuchungen zum hebräischen deiktischen System*. Frankfurt/M.: Lang.
- Ehlich, K. (1982) Deiktische und phorische Prozeduren beim literarischen Erzählen. Ebehard, L. (ed.) *Erzählforschung*. Stuttgart: Metzler, 112-129.
- Ehlich, K. (1986) Interjektionen. Tübingen: Niemeyer
- Ehlich, K. (1993) Sprachliche Prozeduren in der Arzt-Patienten-Kommunikation. Löning, P., Rehbein, J. (ed.) *Arzt-Patienten-Kommunikation*. Analysen zu interdisziplinären Problemen des medizinischen Diskurses. Berlin: Walter de Gruyter.
- Haase, M. (2001) Local deixis. Haspelmath, M., König, E., Oesterreicher, W., Raible, W. (ed.) *Language Typology and Linguistic Universals. An International Handbook*. Vol. I. Berlin: Mouton de Gruyter, 760-768.
- Hayasi, T. (2004) Türkçe ve Japonca işaret sözcükleri üzerine bir deneme. *Dilbilim Araştırmaları*. 51-62. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Hoffmann, L. (1999) Eigennamen im sprachlichen Handeln. Bührig, K., Matras, J. (ed.) *Sprachtheorie und sprachliches Handeln*. Tübingen: Stauffenburg.
- Kaplan, D. (1989) Demonstratives. An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals. Almog, J., Perry, J., Wettstein, H. *Themes from Kaplan*. New York, Oxford: Oxford University Press, 481-63.
- Kocaman, A. ve Osam, N. (2000) *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Hitit Yayınevi.
- Küntay, A., ve Özyürek, A. (2006) Learning how to use demonstratives in conversations: What do language specific strategies of Turkish children reveal? *Journal of Child Language*, 33, 2, 303-320.
- Ozil, Ş ve Şenöz, C. (1996) Türkçede 'bu', 'şu' Sözcükleri. *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 22 - 24 Mayıs 1996, Ege Üniversitesi İzmir. Ege Üniversitesi Basımevi: İzmir, 27-39.
- Özyürek, A. (1998) An analysis of the basic meaning of Turkish demonstratives in face-to-face conversational interaction. Santi, S., Gaitella, I., Cave, C. and Konopczynski, G. (ed.) *Orality et Gestualite: Communication multimodale, interaction*. Paris: L'Harmattan, 609-614.
- Paul, H. (1880) *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen, Niemeyer, aktuell: 10.
- Redder, A. (1994) Bergungsunternehmen. Prozeduren des Malfelds beim Erzählen. Brüner, G., Graefen, G. (ed.) *Texte und Diskurse, Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik*. Opladen.
- Redder, A. (2000) Textdeixis. Brinker, K., Gerd, A., Heinemann, W., Sager, S. (ed.) *Text und Gesprächslinguistik*. Berlin: de Gruyter, 283-294.
- Rehbein, J. (1977) *Komplexes Handeln*. Elemente zur Handlungstheorie der Sprache. Stuttgart: Metzler.
- Rehbein, J. (1992) Zur Wortstellung im komplexen deutschen Satz. Hoffmann, L. (ed.) *Deutsche Syntax*. Ansichten und Aussichten. Berlin: de Gruyter 523-574.
- Rehbein, J. (1999) Zum Modus von Äußerungen. Redder, A., Rehbein, J. (ed.) *Grammatik und*

- mentale Prozesse*. Tübingen: Stauffenburg, 91-139.
- Rehbein, J. (2001) Konzept der Diskursanalyse. Brinker, K., Gerd, A., Heinemann, W., Sager, S. (ed.) *Text und Gesprächslinguistik*. Berlin: Walter de Gruyter, 927-945.
- Rehbein J., Schmidt, T., Meyer, B., Watzke, P., Herkenrath, A. (2004) Handbuch für das computergestützte Transkribieren nach HIAT. *Arbeiten zur Mehrsprachigkeit*, Sonderforschungsbereich 538, Universität Hamburg.
- Rehbein, J. (2006) Aspects of Functional Pragmatics. Sunum, Kore: Seul Ulusal Üniversitesi.
- Rehbein, J. (2007) Rehbein-ENDFAS (Die Entwicklung narrativer Diskursfähigkeiten im Deutschen und Türkischen in Familie und Schule). Universität Hamburg, EXMARaLDA: SFB 538-Korpora: E5. http://www.exmaralda.org/sfb_e5.html.
- Underhill, R. (1976) *Turkish Grammar*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Wegener, P. (1885) *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens*. Halle: Niemeyer.
- Wilson, D. ve Sperber, D. (1993) Linguistic form and relevance. *Lingua* 90.1/2, 1- 25.
- Wunderlich, D. (1971) Pragmatik, Sprechsituation, Deixis. *Zeitschrift für Linguistik und Literaturwissenschaft 1*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Çiğdem Sağın-Şimşek
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
06531 Ankara, Türkiye
sagin@metu.edu.tr

Ezel Babur
Hamburg Üniversitesi
Von-Melle-Park 6
Hamburg, Almanya
ezel.babur@uni-hamburg.de

Jochen Rehbein
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
06531 Ankara, Türkiye
jochen@metu.edu.tr